

ZAMONAVIY PRAGMALINGVISTIKANING NAZARIY VA METODOLOGIK ASOSLARI

Ergasheva Tursunoy

Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti,
Xorijiy tillar kafedrasida katta o'qituvchisi.
E-mail: tursunoyergasheva83@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada zamonaviy pragmalingvistikaning nazariy va metodologik asoslari haqida fikr yuritilgan. Pragmalingvistika tilshunoslik sohasiga kirib kelishi jarayonlari, rivojlanishi hamda olimlarni turli qarashlari bayyon etilgan.

Kalit so'zlar: Pragmatika, semiotika, lisoniy, tilshunoslik, psixolingvistika, pragmalingvistika, kommunikatsiya.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретико-методологические основы современной прагмалингвистики. Описан процесс вхождения прагмалингвистики в сферу языкознания, ее развитие и различные взгляды ученых.

Ключевые слова. Прагматика, семиотика, лингвистика, лингвистика, психоллингвистика, прагмалингвистика, коммуникация.

Annotatsiya: The article discusses the theoretical and methodological foundations of modern pragmalinguistics. The process of pragmalinguistics entering the field of linguistics, its development and the different views of scientists is described.

Keywords: Pragmatics, semiotics, linguistics, linguistics, psycholinguistics, pragmalinguistics, communication.

Ma'lumki, ilm-fandagi har bir yo'nalishning paydo bo'lishi va jadallik bilan rivojlanishi avvalambor ushbu fan yo'nalishiga nisbatan yangi qarashlar va qiziqishlarni paydo bo'lishidan boshlanadi. Bugungi kunda jadallik bilan rivojlanayotgan dunyo tilshunoslik sohalari rivojlanishni yangi bosqichiga chiqmoqda. Globallashuv sharoitida tadqiqotchilar tomonidan tilshunoslik sohasida nutq aloqasi muammolariga qiziqish juda yuqori bo'lmoqda. XXI asr boshlari va XX asrning oxiriga kelib tilshunoslik sohasida yangi bo'lgan konstruktivizm, fenomenologiya empirizm kabi falsafiy g'oyalarni o'zida jamlagan tahlil yo'nalishlari paydo bo'ldi. Yangi paydo bo'lgan yo'nalishlardan biri bu-pragmalingvistika hisoblanadi. Pragmalingvistika tilshunoslikda til, xulq-atvor, psixologiya va falsafa fanlari chorrahasida joylashgan yosh bilim sohalaridan biri hisoblanadi. Turli tillarda so'zlashuvchi insonlar konkret til orqali o'zaro munosabatlar haqida muloqot qilish, mavjud muammolar va kelishmovchiliklarni muhokama qilishi, bir biriga bo'lgan his-tuyg'ularini ifodalashi yoki birovning harakatiga baho berish uchun foydalanganligi sababli til insonlar muloqot uchun eng muhim vositadir.

Til - insoniy muloqotning eng muhim vositasi hisoblanadi. Inson tildan muhim voqea haqida muloqot qilish, qabul qiluvchini muayyan harakatlar qilishga yoki ularni to'xtatishga undash, his-tuyg'ularini ifodalash yoki birovning harakatiga baho berish uchun foydalanadi. Pragmatika amerikalik olim Ch.Pirs tomonidan barcha bilim sohalarini birlashtiruvchi fan sifatida qaralgan semiotika doirasida yuzaga keldi va rivoj topdi [Charlz Sanders Pirs, 1903; 57].

Pragmatikani semiotikaning alohida sohasi sifatida qarash haqidagi fikrni birinchilardan bo'lib, Ch.Morris bildirgan edi. Lisoniy belgilar tasnifini yaratgan bu olim semiotikani uch mustaqil qism, ya'ni lisoniy belgilarning predmetga nisbatan munosabatini o'rganadigan semantika, belgilarning bir-biri bilan munosabatini tavsiflovchi sintaktika hamda belgilarning ulardan foydalanuvchi shaxslarga bo'lgan munosabatini o'rganuvchi pragmatikaga ajratishni taklif qildi [A.F.Gryaznov, 2010; 96]. Keyingi yillarda ushbu yo'nalishlardan semantika va sintaksis jadal taraqqiy qilgan bo'lsa, pragmatikaga e'tibor sustroq bo'ldi. Faqat o'tgan asrning oxirgi choragiga kelib, pragmatika tilshunoslikning mustaqil yo'nalishi sifatida shakllana boshladi. Dastlabki nashrlarda pragmalingsvistikaning ob'ektini aniqlashda bir tomonlama yondashuv ustuvor bo'lib, ularda til birliklarining ta'sir ko'rsatish imkoniyatlari oldingi o'rinda turgan edi.

Olim T.A. van Deykning talqinicha "Pragmatika– tilning vaziyatli qo'llanishi to'plamidir. Pragmalingsvistika–til egasiga nutqiy tuzilmalar qatorini ma'lum kontekst bilan bog'lash imkonini beradigan qoidalar tizimini qoliplashtirishdir". Olimning fikricha, pragmatikani sotsiolingsvistika va psixolingsvistikadan farqlash lozimligini uqtiradi. Bundan tashqari, tavsifiy (deskriptiv) pragmatikada tildan foydalanishning amaliy qoidalari shakllantirilsa, nazariy, "mavhum" pragmatikada esa kuzatuvlar asosida umumiy kategoriyalar ajratilib, ularning o'zaro aloqasi o'rganiladi. Oqibatda, pragmatik tadqiqotlarda deytik iboralar ham tahlil qilinib, olmoshlar va at that time ko'rinishidagi birliklarning qo'llanilishi so'zlovchi nuqtai nazaridan tavsiflanadi. Olim tomonidan nutqiy aktlar nazariyasini pragmalingsvistikaning ajralmas qismi, deb ta'riflanishi alohida e'tiborga loyiq [T.A. van Deyk, 2015; 32].

Lingvosotsiopsixologiya sohasi vakillari pragmatikani ikki yo'nalishda, ya'ni matn–muallif va matn–qabul qiluvchi munosabatlarida tavsiflashni ma'qul ko'radilar. Natijada, axborotni uzatuvchi hamda axborotni qabul qiluvchi pragmatikalari farqlanmoqda. Ulardan birinchisi "statik" xarakterga ega, chunki matn faqat birgina talqinga, ya'ni muallif talqiniga ega, adresat talqini esa, aksincha, dinamik xarakterdadir, zero "matnni qabul qiluvchilar soniga qarab, talqinlar ham davomsiz bo'lishi kutilgan hol" [L.A. Kiselyova, 1978; 85]. Psixolingsvistikada asosan nutqiy ta'sir mexanizmlari yoritilganligi sababli axborotni qabul qiluvchi pragmatikasi oldingi o'ringa chiqadi. Ushbu yo'nalishdagi ishlarda semantika va pragmatika munosabati muhokama qilinmaydi. Mualliflarning e'tiroficha, matn sathida bu masala muhim bo'lmasdan, balki ularning faollashuvi o'zaro bog'liqlikda kechadi.

Bir qator hollarda tildan foydalanish ijtimoiy voqelikni yoki individual taqdirni tubdan o'zgartiruvchi harakatning asosiy tarkibiy qismi hisoblanadi. Shuning uchun tilni harakat quroli sifatida o'rganish juda o'rinli. Aynan shu jihatda lingvistik hodisalar tilshunoslikning alohida zamonaviy yo'nalishi – lingvistik pragmatika (pragmalingsvistika) doirasida ko'rib chiqiladi.

Pragmalingsvistika zamonaviy pragmatikaning yo'nalishlaridan biri bo'lib, uni pragmatikaning lingvistik bo'limi yoki tilshunoslikning pragmatik jihati sifatida talqin qilish mumkin.

Pragmalingsvistika (lingvistik pragmatika) lingvistik tadqiqot sohasi sifatida ajralib turadi, uning ob'ekti til birliklari o'rtasidagi munosabatlar va ulardan ma'lum bir kommunikativ-pragmatik makonda foydalanish shartlari, unda ma'ruzachi / yozuvchi va tinglovchi / o'quvchi o'zaro ta'sir qiladi. joy va vaqtning o'ziga xos ko'rsatkichlari muhim ahamiyatga ega bo'lgan xususiyatlar, ularning nutqiy o'zaro ta'siri muloqot maqsadlari va kutishlari bilan bog'liq. Shuningdek, u og'zaki muloqotning muayyan sharoitlarida ko'zlangan maqsadga samarali erishish uchun tinglovchi yoki o'quvchiga eng muvaffaqiyatli ta'sir qilish uchun tilda mavjud bo'lgan yeng muqbul vositalarni tanlash bilan shug'ullanadigan fan sifatida ham ta'riflanadi.

Pragmalingvistika predmetini tushunish uchun tilshunoslarning “pragmatika” tushunchasiga kiritgan mazmuniga murojaat qilish maqsadga muvofiqdir. J. Yulening fikricha, pragmatikani o‘rganish predmeti tadqiqotning to‘rt jihatini - so‘zlovchining niyatini, gapning kontekstual ma‘nosini, ifoda etilmaganni tushunishni va umumiy bilim miqdorini ifodalaydi [J. Yule, 1996; 63].

Boshqa yana bir tilshunos olim Z.I.Komarovanning fikricha esa, pragmatikani o‘rganish predmeti tadqiqotning to‘rt jihatini – so‘zlovchining niyatini, gapning kontekstual ma‘nosini, ifoda etilmaganni tushunishni va umumiy bilim miqdorini ifodalaydi [Z.I.Komarova, 2012; 259]. Pragmalingvistika tinglovchini uzatlayotgan axborotni xuddi so‘zlovchi istaganidek qabul qilishga undash maqsadi uchun mos keladigan lisoniy birliklarning kommunikatsiyada qo‘llanishini tavsiflaydi. Bu pragmatika lisoniy vositalarning shaxslararo muloqotdagi rolini aniqlash bilan shug‘ullanadi, deyish demakdir [J. Layonz, 1978; 59]. Yu.Apresyan fikricha pragmatika so‘zlovchining shaxsga munosabati haqiqatga, xabar mazmuniga va til birliklari orqali suxbatdoshiga munosabatini anglatadi [Yu.Apresyan, 1995; 69].

Pragmatiklar uchun muhim vazifalar ham suxbatdoshiga nutq ta‘sirini ta‘minlash uchun inson xatti-harakatlari mexanizmini tushuntirish va tavsiflashdir. Pragmatik tadqiqotlarda birinchi navbatda shaxs nutq faoliyati sub‘ekti sifatida ilgari suriladi. Har qanday bayonot - mustaqil jumla, dialogdagi replika yoki izchil matn – so‘zlovchiga mos keladi. Og‘zaki muloqot jarayonida ma‘ruzachi o‘ziga xos psixologik va ijtimoiy xususiyatlarga ega ideallashtirilgan, global shaxs sifatida emas, balki o‘ziga xos xususiyatga qarab o‘zining bir yoki bir nechta ijtimoiy funksiyalari va psixologik xususiyatlarini ochib beradigan shaxs sifatida harakat qiladi.

Bundan tashqari, gapni talqin qilish uchun xabarni qabul qiluvchini, ya‘ni bu gap kimga qaratilganligini hisobga olish kerak. Xabarni qabul qiluvchi ham o‘zining ijtimoiy funksiyalaridan birida muloqot jarayonida harakat qiladi. Shuning uchun gapni ana shu ixtisoslashtirilgan parametrlar nuqtai nazaridan tushunish va tahlil qilish kerak va og‘zaki muloqotni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun xabarni jo‘natuvchi va uni qabul qiluvchi parametrlari mos kelishi muhimdir.

Bayonotni sharhlash uchun, muloqotning haqiqiy holatining tafsilotlariga qarab, muallif o‘z nutqiy ishiga qo‘yadigan ma‘noni hisobga olish kerak. Og‘zaki muloqot ishtirokchilari (ijtimoiy mavqei, tarbiyasi, ma‘lumoti, hayotiy tajribasi, yoshi, bir-biri bilan munosabati va boshqalar) haqida ekstralingvistik bilimlarni jalb qilish ma‘ruzachi / yozuvchining bayonotining ma‘nosi hamda kommunikativ niyatini ochishga yordam beradi. Muloqotning ekstralingvistik omillari to‘g‘risida ma‘lumotga ega bo‘lgan tadqiqotchi, so‘zlovchining niyatini ishonchliroq tushunishi va uning tinglovchiga ta‘sirini aniqlashi mumkin.

Muloqotning pragmatik jihati doirasida og‘zaki shaklning inson xulq-atvoriga ta‘sir qilish mexanizmlari ham o‘rganiladi. Bunday ta‘sir jismoniy va intellektual tekisliklarda ham amalga oshirilishi mumkin.

Pragmalingvistika predmetini tushunish pragmatikani belgilar va ularni yaratuvchi, idrok etuvchi va talqin qiluvchi shaxslar o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rganuvchi fan sifatida ko‘rib chiqishga asoslanadi. Pragmatik belgilarni ushbu belgilar bilan ishlaydiganlarga nisbatan o‘rganadi va til ishora tizimidir.

Shuning uchun ham aytish mumkinki, pragmalingvistika til belgilarini yaratuvchi, qabul qiluvchi va izohlovchilarga munosabatini o‘rganish bilan shug‘ullanadi.

Pragmalingvistikaning qiziqish sohasiga keng ko‘lamli muammolar kiradi, bu lingvistik belgi va uning tarjimonlari – so‘zlovchi va tinglovchi o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rganish bilan

cheklanib qolmaydi, balki kontekst va kontekstning ta'sirini o'rganishga ta'sir qiladi. kommunikantlar bo'yicha asosiy bilimlar, nutq aloqasi ishtirokchilarining eng samarali ta'siri uchun optimal til vositalarini tanlash masalalari, nutq harakatlarida so'zlovchining niyatlarini amalga oshirishni ko'rib chiqish kabilardan iboratdir.

Pragmalingvistika tilshunoslikda yangi antropotsentrik paradigmaning shakllanishini belgilab bergan fanlardan biridir. Antropotsentrik paradigma - tadqiqotchining qiziqishlarini bilish ob'ektlaridan sub'ektga o'tkazish, ya'ni insonni tilda, tilni insonda tahlil qiladi. Pragmalingvistikaning qiziqish doirasiga keng ko'lamli muammolar kiradi, bu lingvistik belgi va uning tarjimonlari - so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish bilan cheklanib qolmasdan, balki kontekst va bilimlarining ta'sirini o'rganish, nutqiy muloqot ishtirokchilarining eng samarali ta'siri uchun optimal til vositalarini tanlash, nutq harakatlarida so'zlovchining niyatlarini to'liq aks ettirish kabi masalalarida namoyon bo'ladi.

Ushbu nutq faoliyatini baholash mezonini matn jo'natuvchining til birliklarini optimal ta'sir qilish uchun tanlash muvaffaqiyatidir. Murojaat qiluvchi uchun zarur bo'lgan nutq birligini tanlash tanlovni asoslashda ekstralingvistik omillar bo'lgan muloqot holati, maqsad va motivlar bilan belgilanadi. Boshqa har qanday faoliyat kabi nutq faoliyati ham alohida harakatlar - nutqiy harakatlardan iborat. Yashirin pragmalingvistikaning ilmiy yo'nalishi muloqot ishtirokchilarining nutqiy xatti-harakatlarini o'rganishga asoslangan. Nutq xulq-atvorini tahlil qilish har xil o'ziga xos nutq vaziyatlarida real odamlar tomonidan nutqning dolzarbligini o'rganishdan iborat. Nutq xulq-atvorining konturlari muloqotni psixolingvistik va sotsiolingvistik o'rganish chegaralarida paydo bo'ladi. Ijtimoiy lingvistik nutq xatti-harakatlarini ijtimoiy jihatdan to'g'ri bayonotni yaratish uchun eng yaxshi variantni tanlash jarayoni sifatida o'rganadi. Psixolingvistik odamga ona tilida so'zlashuvchi sifatida qiziqadi va tilni shu shaxsning nutqiy xatti-harakati sifatida talqin qilishga intiladi.

Barcha yuqorida keltirilganlarni inobatga olgan holda tilshunoslikning eng tez rivojlanayotgan sohalaridan biri sifatida pragmalingvistikani ko'rsatish mumkin. Pragmalingvistika zamonaviy pragmatikaning yo'nalishlaridan biri bo'lib, uni tilshunoslikning pragmatik jihati sifatida talqin qilish mumkin. Pragmalingvistika lingvistik tadqiqot sohasi sifatida ajralib turadi, uning ob'ekti til birliklari o'rtasidagi munosabatlar va ulardan ma'lum bir kommunikativ-pragmatik makonda foydalanish shartlari bilan bog'liq bo'ladi.

Shuni xulosa qilish kerakki, pragmalingvistikaning asosiy yo'nalish nutq xatti-harakati sof individual nutq ko'rinishini, ma'lum bir ma'lumot jo'natuvchi tomonidan bir zumda, avtomatik ravishda, ongsiz darajada, muayyan nutq sharoitida amalga oshiriladigan nutq harakatlarining yig'indisini o'rganishdan iboratdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. A. F. Gryaznov. Moris // Novaya filosofskaya entsiklopediya : M. : Minsk, 2010. — 2816s.
2. Komarova, Z. I. Metodologiya, metod, metodika i texnologiya nauchnix issledovaniy v lingvistike: ucheb. posobie /— Yekaterinburg: Izd-vo UrFU, 2012. – 818 s.
3. Kiselyova L.A. Voprosi rechevogo vozdeystviya. – L.: Izd-vo LGU, 1978. – 160 s.
4. J. Layonz Vvedenie lingvistiku. Perevod s angliyskogo yazika pod redaktsiey i s predisloviem v. A. Zvegintseva Moskva «Progress» 1978.-314 c.
5. Charlz Sanders Pirs. Nachala pragmatizma. SPb.: Laboratoriya metafizicheskix issledovaniy filosofskogo fakulteta SPbGU; Aleteyya, 2000.-318 s.
6. Yule G. Pragmatics / G. Yule. // – Oxford University Press, 1996-216 c.

7. Yu.Yu.Apresyan. Connotation as a part of word pragmatics//selected works. I,II; Integral description of a language and system of lexicography.M.,1995. -252s.
8. T.A. van Deyk. Yazik. Poznanie. Kommunikatsiya / Per. s angl. Guliga O. A., Romashko S. A., Dmitrovskaya M. A., vstup. Karaulov Yu. N.-M.: LENAND, 2015.- 250 c.
9. Sadullaeva N., Sapaeva D. Analysis of Eponyms in the Terminology of Dermatovenerology //Annals of the Romanian Society for Cell Biology. – 2021. – C. 452-459.
10. Sadullaeva, N., & Bakhtiyorova, M. (2021). Reflection of Onomastic Principles in Naming. Annals of the Romanian Society for Cell Biology, 3001-3007.
11. Sadullaeva N., Burieva U. The Peculiarities of Incomplete Sentences in Modern English //Annals of the Romanian Society for Cell Biology. – 2021. – C. 3008-3020.
12. Sadullaeva S., Arustamyan Y., Sadullaeva N. Shifting the assessment paradigm from knowledge to skills: Implementation of new appraisal procedures in EFL classes in Uzbekistan //International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering. – 2019. – T. 9. – №. 1. – C. 4943-4952.
13. Arustamyan, Y., Siddikova, Y., Sadullaeva, N., Solieva, M., & Khasanova, N. (2020). Assessment of Educational Process and its Organization. International Journal of Psychosocial Rehabilitation, 24(S1), 573-578.
14. Nilufar S., Elvira A. GENDER SPECIFICITY OF PEDAGOGICAL DISCOURSE //INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCES WITH HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS. – 2023. – T. 3. – №. 08.05. – C. 187-190.
15. Gulnoza K., Sadullaeva N. LINGUISTIC FEATURES OF GLUTTONIC DISCOURSE.
16. Djafarova, Dildora, Yaxshiboyeva Nodira, and Abdullayeva Zulfiya. "Socio-Cultural Memory And Its Reflection In French Phraseology." Journal of Positive School Psychology (2022): 2883-2889.
17. Yaxshiboyeva, Nodira. "Reconstruction of coloristic expressions in erkin azam's" noise" and" pakana's love"." Конференции. 2021.
18. Ilhomovna, Djafarova Dildora, and Bobokalonov Odilshoh Ostonovich. "Interaction of Language Games in the Articulation of “Historical Memory” Within French and Uzbek Phraseology." American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education (2993-2769) 2.1 (2024): 348-354.
19. Ilhomovna, Djafarova Dildora, Bobokalonov Odilshoh Ostonovich, and J. A. Yakubov. "Archaic Phraseological Units as Windows into “Historical Memory” in French and Uzbek Linguistic Traditions." American Journal of Public Diplomacy and International Studies (2993-2157) 2.1 (2024): 163-169.
20. Ilhomovna, Djafarova Dildora, Bobokalonov Odilshoh Ostonovich, and Yaxshiboyeva Nodira Ergashovna. "Contemporary Usage of Archaic Phraseological Units Expressing “Historical Memory” In Uzbek and French Languages." American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education (2993-2769) 2.2 (2024): 371-377.
21. Ilhomovna, Djafarova Dildora. "Phraseological Units Expressing" Memory"/" Mémoire" in Linguistics and their Analysis through Texts." Best Journal of Innovation in Science, Research and Development 2.11 (2023): 490-492.
22. Яхшибоева, Нодира. "Таржима жараёнида маданиятлараро мулоқотнинг социолингвистик хусусиятлари." Академические исследования в современной науке 2.17 (2023): 165-169.

23. Иногамова, Ф. М., and Н. Э. Яхшибоева. "Фразеологик маънонинг конвенциаллиги." Academic research in educational sciences 3.5 (2022): 1176-1182.
24. Яхшибоева, Н. (2023). Туристический дискурс как один из особых видов институционального дискурса. International Bulletin of Applied Science and Technology, 3(6), 879-884.
25. Яхшибоева, Нодира. "The role of tourism terminology in french." O'ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI XABARLARI, 2023,[1/4] (2023)